

Оригинални научни рад

Јована С. НИКОЛИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ПОСТУПЦИ СТРУКТУРИРАЊА НАСЛОВА ПОГЛАВЉА У РОМАНУ *СЕОБЕ* МИЛОША ЦРЊАНСКОГ** ***

Апстракт: У овом раду предмет истраживања представљају поступци помоћу којих је Милош Црњански структурирао и обликовао наслове поглавља у роману *Сеобе*. Особени поступци резултовали су необичним и другачијим конструкцијама, у односу на дотадашњи уметнички израз, које синтаксу у прози приближавају синтакси у поезији, те на тај начин постају одлика пишчевог стила. Понављање, инверзија, парцелација, конекција и варирања у структури наслова стварају, с једне стране, својеврсну динамику и наизглед самосталне делове, док, с друге стране, чине усаглашену и чврсто повезану целину. Карактеристичност наслова приказује се на истраженом конкретном књижевноуметничком корпусу, и то на основу метода анализе, синтезе и дескрипције, а природа теме намеће и укључивање синтаксичких, семантичких, стилистичких и текстуалних критеријума.

Кључне речи: наслови, структура наслова, инверзија, парцелација, понављање, конекција, *Сеобе I*, Милош Црњански.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Особен начин и стил писања М. Црњанског привлачио је пажњу и изазвао интересовање многих филолога. Наизглед неповезани сегменти текста, повезани су на један другачији начин, који је специфичан само за овог писца. Отуда се јавља потреба за истраживањем тих одељених, а опет тако повезаних сегмената текста, у којима се крије суштина разумевања.

* Докторанд и стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја, jowana.nikolic94@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2020-14/200020 од 24. јануара 2020. године.

*** Рад је настао на основу истраживања у оквиру мастер-рада (Функционалност наслова поглавља у роману *Сеобе* Милоша Црњанског), одбрањеног 19.09.2019. године на Филозофском факултету у Косовској Митровици.

Предмет овог рада је интерпретација поступака – карактеристичне инверзије, парцелације, понављања и конекције, којима се укида рационалан однос и поредак у структури реченице наслова поглавља у роману *Сеобе* (прва књига) М. Црњанског. Јединствене и типично створене реченичне конструкције анализиране су методама анализе, синтезе и дескрипције, уз синтаксичке, семантичке и стилистичке критеријуме. Због јасније структуре и улоге у разумевању дискурса уопште, било је неопходно укључити и текстуалне критеријуме, како би показали (не)зависност структуре наслова од њихове смисаоности и везу са контекстом, који чини текст романа.

У даљем тексту даћемо кратак преглед истраживања језика Милоша Црњанског, а затим започети истраживање поступака у структурирању наслова поглавља у роману *Сеобе*.

Велики познавалац дела Милоша Црњанског, Новица Петковић у књизи *Два српска романа* открива синтаксичке необичности на којима почива јединствен пишчев стил. Петковић (1988) истиче карактеристичност израза М. Црњанског, односно карактеристичност постојања песничког у прозном делу, наводећи поступке осамостаљивања реченичних чланова и као централни и завршни поступак истичући парцелацију.

Језик романа истраживао је и Живојин Станојчић (2008), а средиште његовог истраживања чинили су номинативни исказ и реченице уведене везником *као да*.

Радоје Симић и Јелена Јовановић Симић (2012) проучавали су синтаксичко-интонациони аспект у *Сеобама* (прва књига). Значајна су њихова запажања и анализе које се тичу поступака изградње специфичног прозног израза у тексту романа. Неки од тих поступака су следећи: понављање, парцелација, граматичка неутрализација, неуобичајене импостације пауза, парентезе, комбинација разгранатих и кратких исказа и др. Да су сви ови поступци нови и својствени само М. Црњанском, говори њихова тврдња да се писац служи комплексима врло разгранатих реченица и гради их поступцима који су у целини посматрани врло успешни, али који се некад морају сматрати и неуобичајеним (Симић и Јовановић Симић 2012: 9).

Један од новијих радова тиче се зависносложених реченичних структура романа *Сеобе I*. Обрађујући реченичне структуре са зависним клаузама подређеним глаголским прилозима, који припадају структури управне или друге зависне клаузе, А. Јањушевић Оливери (2015) закључује да се сложене реченице са клаузама укљученим посредством глаголског прилога налазе у најдинамичнијим и најдраматичнијим моментима романа.

Нешто другачије истраживање, када су у питању наслови поглавља романа *Сеобе*, спровела је Ана Стишовић Миловановић (2016). Између осталог, ауторка је испитивала слојеве звучања и значења јединица текста. На плану звучања јединица испитивала је фонетске вредности језичког

знака као бинарне опозиције вокалност/консонантност, које формирају фонометријске универзалије приказане у координатном систему. На плану значења истраживан је однос глаголских и именских речи као одраз акције и контекстације.

Емилија Реџић (2018) анализира упућивачке конекторе у роману *Сеоба I*, прецизније речено, она се бави ендофоричком референцијом као кохезивним механизмом повезивања у тексту романа.

Иако постоје истраживања различитих аспеката језика М. Црњанског, где се истиче карактеристичност наслова поглавља романа *Сеоба*, они до сада нису били предмет посебног истраживања, зато што су се аутори, углавном, ограничавали на први, односно десети наслов. То нас је навело да се у овом истраживању бавимо насловима поглавља, као неистраженим феноменом, фокусирајући се на особене поступке који су допринели њиховој аутентичној структури и форми.

СТРУКТУРНЕ ОДЛИКЕ НАСЛОВА ПОГЛАВЉА

Структура и обим наслова различити су у зависности од врсте дела које насловљавају, као и њихова улога. Кренувши од тога да је смисао наслова у својеврсном етикетању, те да су они информативни и представљају експликативна средства (Грицкат 1966: 77), затим да је „наслов задани знак што садржи празно мјесто и на тај начин стоји у односу према тексту што га тек треба реализирати“ (Glovacki-Bernardi 2004: 77–78), долазимо до тога да писац текста, бирајући наслов или поднаслове, полази од потребе да сажето да информацију о садржају датог текста (Katnić-Bakaršić 1999: 98) и да је наслов главни индикатор значења (Polovina 1999: 225).

Прва заједничка одлика свих наслова поглавља *Сеоба* јесте структурна разуђеност. Она се огледа у смени кратких и једноставно грађених реченица, на једној страни, и разгранатих реченица, на другој. Са структурног аспекта сваки наслов поседује извесне специфичности. Могуће их је класификовати према томе којом су комуникативном и језичком формом изражени, те да ли поседују обележје предикативности или не.

Због боље прегледности, пре структурне анализе наводим наслове њиховим редоследом:

- I *Бескрајан, њлави круї. У њему, звезда;*
- II *Одоше, и не осїаде за њима нишїа. Нишїа;*
- III *Дан и ноћ, ѡроїицала је широка, усїајала река. И у њој, њена сен;*
- IV *Оде Вук Исакович, али за њим оде и Фрушка Гора;*
- V *Одласци и сеобе, начинише их ѡролазним, као дим, ѡсле бишїака;*
- VI *Прошлосї је ѡрозан, мушїан бездан; шїо у шїај сумрак оде, не ѡсїоји више и; није никад ни ѡсїојало;*

VII Тумарали су, као муве без љаве; јели су, њили су, сјавали су, да најпосле њирчењим кораком њоину, закорачивши у њразнину, њо њуђој вољи и за њуђ рачун;

VIII Снујдивши се, над њразнином њорођаја, она увиде, да јој души, ни у деци, неће осјати њираа и умре, жалећи шњо не може да засији бар њело, раздрајана уживањима;

IX Један од њих, најбеднији, сачувао је, и њосле смрџи, сјај свој бића, њако да је могао да се враији и да се њојави, њри улазу у село, на друму, на исџом месџу, ѓде се расцвеиан јављао, у њролеђу, њрви бајрем;

X Бескрајан, њлави круј. У њему, звезда.

Од наслова састављених од два исказа истичу се I и последњи поновљени X, као и III наслов.¹ Просте реченичне структуре је само V наслов. Напо-редносложене реченичне структуре представљају прелаз ка разгранатим реченичним структурама, где су односи у II наслову саставни, а у IV супротни.

Наслови VI, VII, VIII и IX разгранате су реченичне структуре и дати су у облику зависносложених реченица. Шести наслов састоји се од четири клаузе, од којих су три независне и једна зависна. Друга клауза је у допунском односу према трећој клаузи, док су преостале клаузе – прва, трећа и четврта у саставном односу. Седми наслов је у форми зависносложене реченичне структуре, састављен је од четири независне клаузе и једне зависне. Прве три клаузе су у саставном односу, а четврта је у односу на сваку од њих допунска последична. Осми наслов састоји се од четири предикације, при чему су две независне и две зависне клаузе. Друга предикација је допунска у односу на прву, док четврта допуњава глаголски прилог из треће клаузе. Разгранатост реченичне структуре је кулминирала у наслову деветог поглавља. Он је сачињен од четири клаузе, од којих су три зависне и једна независна. Прва клауза је управна, друга је последична у односу на прву, трећа је у саставном односу са другом, док је четврта месна у односу на другу и трећу.

Глаголски прилози као кондензатори радње сажимају исказ, али као јединице којима се уводе нове предикације у реченицу, служе и усложњавању исказа. Уметањем зависне клаузе између иницијалног глаголског прилога и главне реченичне предикације, саопштење се одлаже, али се тако и даје на важности главној предикацији. То потврђује VIII наслов:

Снујдивши се, над празнином порођаја, она увиде да јој души, ни у деци, неће остати трага и умре, жалећи што не може да засити бар тело, раздрагана уживањима.

Обрађујући реченичне структуре са зависним клаузама подређеним глаголским прилозима, који припадају структури управне или друге зависне клаузе, А. Јањушевић Оливери (2015: 247–256) закључује да се сложене реченице са клаузама укљученим посредством глаголског прилога налазе

1 Римском цифром обележавам број насловљеног поглавља.

у најдинамичнијим и најдраматичнијим моментима романа. У насловима поглавља се запажа да је управо глаголским прилозима изражено неко драматично стање или преокрет: госпођа Дафина *снуждивши се* и *жалећи* умре, а Вук и пук *закорачивши* гину.

У прозно-поетску структуру Црњански смешта номинативни исказ, тј. непотпуну реченицу чији је облик номинатив именске речи без предикативности. Ж. Станојчић (2008) сматра да је то смештање изведено употребом принципа таутологичности на нивоу реченице, јер се у првом делу наслова налази номинативни исказ-мото *Бескрајан, њлави круи* који је, према Станојчићевом схватању у другом делу комбинован са формално непотпуном реченицом *У њему, звезда* (I, X).² Такво структурисање мото-наслова упућује на високу заступљеност формално непотпуних реченица у језику романа (Станојчић 2008: 112).

Уз структуру, треба поменути и смисаоност наслова, за коју она може и не мора бити везана, јер структурно потпуне реченице не морају бити смисаоно потпуне и обратно. Истичући да смисаона потпуност реченице зависи од контекста, Силић (1984: 105) говори о реченицама потпуне структуре, а непотпуног смисла, називајући их синсемантичним и реченицама потпуне структуре и смисла – аутосемантичним. Притом, аутор наводи да се искази интерпретирају у одређеном контексту, а са тог аспекта реч је о контекстуално укљученим и контекстуално неукљученим исказима.

Анализом наслова поглавља дошли смо до следећих резултата: само један наслов је сачињен од аутосемантичног и контекстуално неукљученог исказа (VI), остали наслови су контекстуално укључени, при чему су први, односно десети и четврти аутосемантични, а остали синсемантични. Шести наслов чини аутосемантични исказ, јер је смисаоно и структурно целовит, али се он, као гномски исказ, карактерише и контекстуалном неукљученошћу. Први и последњи поновљени наслов који се са структурног аспекта састоји од номинативне синтагме у првом делу и непотпуне реченице у другом делу, аутосемантичан је и контекстуално укључен. С обзиром на то да смисаона потпуност долази од контекста, он ће бити јасан када се прочита поглавље чији је он садржајно-облички сегмент. Попут првог и десетог, четврти наслов је смисаоно и структурно потпун, дакле аутосемантичан, али и контекстуално укључен, јер се само из контекста поглавља може закључити где оде Вук Исакович и Фрушка Гора.

Већина наслова је синсемантична и контекстуално укључена, такви су II, III, V, VII, VIII и IX. У сваком од побројаних присутни су елементи смисаоне непотпуности, односно синсемантичности, то су облици личних заменица у пет наслова (II, III, V, VIII, IX), и изостављање субјекта у једном (VII).

2 Ми сматрамо да други део наслова *У њему, звезда* представља парцелат, стога ће бити анализиран у делу текста о парцелацији.

У другом наслову поред свих структуралних елемената не зна се за ким не остаде ништа, али се то надомешта контекстом и односи се на пустош коју остављају за собом војници. Исказ из трећег наслова је смисаоно непотпун, јер се не зна чија је сен. Међутим, исказ је контекстуално укључен, зато што се из контекста сазнаје да је реч о реци, покрај Аранђелове куће у Земуну, а јунакиња Дафина „то место одабира првих дана да се исплаче“ (Црњански 2015: 41). У петом поглављу исказ је синсемантичан, а контекстуална укљученост упућује на нестанак пука после битке, *знајући да их ускоро неће бићи, да ће несјати, као дим њосле бишака* (Црњански 2015: 72). У седмом поглављу синсемантичност је изражена изостављањем субјекта, док контекст указује на бесмислена тумарања пука: *...све њо њуђој воли и за њуђ рачун* (Црњански 2015: 104). Синсемантичност исказа осмог и деветог наслова надомешта се контекстуалном укљученошћу, јер представљају резиме поглавља.

СТРУКТУРИРАЊЕ НАСЛОВА ПОГЛАВЉА

Синтаксостилистички поступци су одлика прозно-поетског дискурса М. Црњанског, те се писац користи њима и при обликовању наслова поглавља романа *Сеобе*. Од поступака истичу се инверзија, парцелација и понављање.

Инверзијом се одступа од уобичајене реченичне конструкције, а од реда речи у реченици зависе синтаксичке, семантичке и комуникативне функције појединих делова реченице или реченице у целини. Комуникацијски динамизам реченице је изразитији и наглашенији кад ред речи није неутралан, односно када је стилски обележен. За овај синтаксичко-стилистички поступак М. Ковачевић (2000: 323) користи термин пермутација и наводи да је један од поступака који граматички модел синтаксичке јединице преводи у стилистички, односно синтаксеме у стилеме.

Инверзијом или пермутацијом обележено је више наслова. Већ у I, односно X поновљеном наслову поглавља уместо основног реда речи *Звезда је у њему*, због уметничког утиска и посебног стила, Црњански се користи инверзивним обликом, који је још и елиптичан и, што је важније, одвојен запетом.

Комуникативна структура реченице представља начин на који је информација распоређена у исказу са становишта њеног значаја у комуникацији. Када је субјекат у инверзији, то значи да се налази у рематској позицији. Од свих позиција у реченици, и комуникативно и стилски је најзначајнија последња – финална позиција. У тој позицији често се налази рема, на њој је информационо тежиште, те она на себе преузима реченичну интонацију и акценат (Пипер и Клајн 2013: 262).

У грађи бележимо следеће примере измештања субјекта из основне семантичко-граматичке структуре:

Одоше, и не остаде за њима *ништа* (II) [«Одоше и ништа не остаде за њима.»]³

Дан и ноћ, протицала је *широка, устајала река*. И у њој *њена сен* (III) [«Широка устајала река је протицала дан и ноћ. И њена сен у њој»];

Оде *Вук Исакович*, али за њим оде и *Фрушка Гора* (IV) [«Вук Исакович оде, али за њим и Фрушка Гора оде»].

Поступком пермутовања позиције субјекта и предикта истакнут је и предикат, који се нашао у антепозицији. Као пермутована синтаксичка јединица предикат добија статус синтаксостилеме:

Оде *Вук Исакович*, али за њим *оде* и *Фрушка Гора* (IV) [«Вук Исакович оде, али за њим и Фрушка Гора оде»].

Као синтаксичкостилистички поступак, онеобичавање распореда синтаксичких јединица на релацији предикат–одредба (место и начин) је више пута реализовано:

...што у тај сумрак *оде* (VI) [«што оде у тај сумрак»]; ...да најпосле *трчећим кораком* *појину* (VII) [«да најпосле погину трчећим кораком»]; ...да јој души, *ни у деци*, *неће остати* трага (VIII) [«да јој души неће остати трага ни у деци»].

У грађи је забележен пример извођења стилистичког модела применом пермутације или инверзије на релацији директни објекат–одредба за време:

...сачувао је, и *после смрти*, *сјај свој бића* (IX) [«сачувао је сјај свог бића и после смрти»].

Анализа грађе показује да се инверзија у наведеним насловима, углавном, везује за субјекат и предикат с једне, и предикат и његову одредбу, с друге стране. Због стилогености, писци често посежу за употребом инверзивног реда речи у реченици. Користећи се инверзијом, писац нарушава граматички ред речи у реченици, али на тај начин постиже експресивност „као резултат нарушеног суодноса форме и функције и специфичне интонације, у којој је посебно наглашено ново“ (Silić 1984: 64). Учесталошћу и надређеношћу над свим осталим синтаксичкостилистичким поступцима, инверзија се истиче као стилска доминанта ових наслова. Афективност наслова повећана је инверзијом, која уз стиховну синтаксу, односно прозно-поетски дискурс, представља једно од главних обележја структуре наслова овог романа.

3 У угластим заградама наводимо стилски немаркирани ред речи.

У новијој стилистичкој литератури као један од поступака експресивне синтаксе издваја се и поступак *парцелације*. Парцелација је, као језички поступак и као језичко средство модерне српске прозе, постала веома фреквентна појава која доприноси конституисању специфичног уметничког стилског израза. М. Ковачевић (2000: 348) поступак парцелације наводи у оквиру поступака осамостаљивања реченичних конституената.⁴ Према Ковачевићу први тип осамостаљивања – просто издвајање реченичних конституената је појава када се неки члан у својој позицији само одваја запетом. Тако издвојени чланови не представљају посебну граматичку категорију, већ синтаксостилемску. Најмање што се овим издвајањем постиже јесте да издвојени члан добија посебан значај, који се огледа у преузимању на себе логичког и емфатичког акцента. Осим четвртог наслова (*Оде Вук Исаковић, али за њим оде и Фрушка Гора*), сви остали наслови обележени су овим типом осамостаљивања, који и није новина, када је у питању језик и стил М. Црњанског:

Снуждивши се, над *йразнином йорођаја*, она увиде, *да јој души, ни у деци*, неће остати трага и умре, жалећи што не може да засити бар тело, *раздрајана уживањима* (VIII). Један од њих, *најбеднији*, сачувао је, *и йосле смртии, сјај свој бића*, тако да је могао да се врати и да се појави, *йри улазу у село, на друму, на исйом месйу*, где се расцветан јављао, *у йролећу, йрви дайрем* (IX).

Завршни корак осамостаљивања реченичних конституената, а самим тим и превођења граматичког модела синтаксичке јединице у стилистички, представља парцелација. У насловима романа парцелацију налазимо у првом, односно десетом поновљеном, као и у другом и трећем наслову. Треба рећи да је парцелација условљена интонацијом, што значи да је интерјунктурно аутономна и позицијом, јер парцелисана јединица тражи синтаксичку постпозицију. У таквој структури битно се међусобно разликују, с једне стране, базна компонента која је граматички и структурално самостална и парцелат, с друге стране, који је у субординацији према базној компоненти: Бескрајан, плави круг. *У њему, звезда* (I, X); Дан и ноћ, протицала је широка, устајала река. *И у њој, њена сен* (III).

Поступак осамостаљивања реченичних компонената као начин формирања синтаксостилема, може се комбиновати и са другим поступцима као што је *йонављање*. У нашој грађи бележимо комбинацију парцелације

4 Под осамостаљивањем се сматра језичко-стилистички поступак којим се интонационо издваја или изолује неки реченични конституент од своје околине. Аутор истиче четири типа осамостаљивања реченичних конституената: просто издвајање реченичних конституената, издвајање реченичних чланова интензификатором, издвајање реченичних компонената са њиховом пермутацијом, и парцелацију реченице. Овим поступцима трансформише се једна нестилематична структура у стилематичну (Ковачевић 2000: 348).

и понављања. Овом приликом врши се интензификација парцелата, а понављањем реченичних компонената је, у ствари, формално-граматичким средствима изражен реченични акценат. Најјачи степен тог акцента је понављање речи: Одоше, и не остаде за њима ништа. *Нишња* (II).

Од матичне реченичне структуре парцелати су одвојени тзв. експресивном паузом, а налазе се у интерјунктурној позицији која се у писаном тексту означава интерпункцијским знацима. Међутим, парцелати се лако уланчавају у претходну реченицу:

Бескрајан, плави круг [и] у њему, звезда (I, X); Дан и ноћ, протицала је широка, устајала река и у њој њена сен (III).

Примери показују зависност парцелата од базне компоненте, али парцелацијом се истиче и важност сваког елемента, односно садржаја сваког парцелата. Парцелисани елементи разбијају устаљене структуре и њихов стилистички допринос је у њиховој недоречености, онеобичености, а интензитет им је већи ако су сведене на мањи број чланова. У књижевноуметничким текстовима одступање од уобичајене реченичне конструкције, интонационим рашчлањивањем и осамостаљивањем реченичних делова – од простог издвајања до парцелације – поред синтаксичке, има и изразиту стилистичку вредност.

КОНЕКСИЈА

Поред синтаксостилистичких поступака, важну улогу у структурирању наслова поглавља има конексија, која дубоко прожима наслове окупљајући их у целину. Црњански применом претходних поступака визуелно одваја реченичне елементе и рашчлањава целине, док је на дубљем плану међу њима присутна јака веза захваљујући конексији.

Као целина, текст постоји искључиво захваљујући међусобној истоврсној зависности својих делова. Говорећи о кохезији, као семантичкој категорији неусловљеној реченичним границама, која у интерпретацији претпоставља зависност једног елемента од другог, М. Халидеј и Р. Хасан у књизи *Cohesion in English* (1976) издвајају два типа кохезије – граматичку и лексичку.⁵ Као једна од кохезивних веза у оквиру граматичке кохезије истиче се референција. Референција је семантичка категорија и одликује је специфична природа информације која се сигнализира за проналажење.

Референција се остварује као ситуацијска – егзофора и текстуална – ендофора. Прва упућује на ванјезичку стварност, а друга се проналази унутар текста.

5 Ова публикација није преведена на наш језик, па смо се служили оригиналним издањем.

Стога, за наше истраживање је релевантна ендофоричка референција. Даље, ендофора реферише у два правца, као пресупозиција која упућује на претходни познати елемент – анафора и пресупозиција која реферише на следећи нови елемент – катафора (Halliday & Hasan 1976: 14, 17).

При анализи конекције у склопу наслова поглавља романа *Сеобе* придржаваћемо се класификације упућивачких елемената коју даје П. Мразовић (2009), јер се показала адекватном за корпус који анализирамо.⁶ У насловима романа доминантни су упућивачки елементи и то личне заменице са нултим конектором и показне заменице. Поред њих, посебну кохезивну функцију имају конектор *и* и лексичко-семантичке јединице у виду њиховог понављања и кроз граматичке категорије.

У следећим насловима су потврђене личне заменице у анафоричкој референцијалној улози:

Бескрајан, плави круг. У њему звезда (I); Дан и ноћ, протицала је широка, устајала река. И у њој, њена сен (III); Оде Вук Исакович, али за њим оде и Фрушка Гора (IV).

Упућивање је могуће и нереализованом личном заменицом, у том случају говоримо о нултом конектору Ø, а функцију упућивања преузима глаголски наставак:⁷

Ø *Одоше*, и не остаде за њима ништа (II); Ø Тумарали су, као муве без главе; Ø *јели су, пили су, спавали су, да најпосле трчећим кораком Ø њојину, закорачивши у празнину, по туђој вољи и за туђ рачун (VII);* Један од њих најбеднији, сачувао је, и после смрти, сјај свог бића, тако да је Ø *мојао да се врати и да се појави, при улазу у село, на друму, на истом месту, где се расцветан јављао, у пролећу, први багрем (IX).*

Наведени примери показују да су личне заменице, како реализоване тако и нереализоване, један од најучесталијих елемената референтног повезивања у насловима. С друге стране, нулти конектор осигурава повезаност текста, односно кохерентност, јер се увек ради о истом вршиоцу радње, а радње се притом сукцесивно нижу. Реализоване личне заменице су анафорског типа, док су нереализоване катафорског, јер текст поглавља открива ко је агенс. Други (*Одоше, и не остаде за њима ништа. Ништа*) и седми наслов (*Тумарали су, као муве без главе: јели су, пили су, спавали су, да најпосле трчећим кораком њојину, закорачивши у празнину, по њуђој вољи и за њуђ рачун*)

6 Као упућивачки конектори у овој класификацији се издвајају: 1) личне заменице, 2) показне заменице, 3) присвојне заменице, 4) релативне заменице, 5) заменице ко, шта/што, 6) неодређене и одричне, 7) повратна заменица себе/се и 8) прилоге (Mrazović 2009: 727).

7 Термин *нулти конектор* преузет је од Павице Мразовић (2009).

карактеришу се и неизраженим антецедентом. У другом наслову се антецедент само наслућује, а открива се читањем тог поглавља, док се за седми може рећи да је антецедент катафорички најављен у четвртом наслову: Вук и Фрушка Гора.

Показне заменице, поред тога што врше егзофоричку упућивачку функцију, у тексту такође могу вршити и ендофоричку упућивачку функцију. У грађи је забележен пример анафорског типа:

Прошлост је грозан, мутан бездан; што у *ѿај сумрак оде*, не постоји више и није никад ни постојало (VI).

Анафоричко упућивање из наслова треба довести у везу са текстом поглавља на који се односе и упућују. Тако лична заменица у наслову *Бескрајан ѿлави круг*. У њему, *звезда* упућује на бескрајност плавог круга, у најширем могућем смислу његовог обухватања. Али се даље упућивање односи и на главне актере романа, зато што се такав круг јавља само њима и то често у чвористим ситуацијама романа. У другом (*Одоше, и не остѿаде за њима нишѿа. Нишѿа*) и четвртом наслову (*Оде Вук Исакович, али за њим оде и Фрушка Гора*) личне заменице упућују на Вука Исаковича и подунавски пук, на њихов одлазак и велику промену у животу, коју са собом тај одлазак доноси. У наслову четвртог поглавља је први пут именован референт, главни јунак Вук, којим се упућује на лице из ванјезичке стварности. Лична заменица З.л. *њим* налази се, због посебног наглашавања, након именованог референта. У наслову другог поглавља функцију упућивања преузима глаголски наставак, али се обликом *њима* опет упућује на Вука Исаковича и пук, што се потврђује текстом датог поглавља. Трећи наслов (*Дан и ноћ, ѿрошѿицала је широка, усѿајала река. И у њој, њена сен*) указује на повезаност реке и јунакиње Дафине, која је баш због њеног расположења и психолошког стања мутна и устајала. Шести наслов (*Прошлост је ѿрозан, муѿан бездан; шѿо у ѿај сумрак оде, не ѿостѿоји више и; није никад ни ѿостѿојало*), који је у форми изреке, шаље поруку да је све пролазно, а на њега се градицијски надовезује седми (*Тумарали су, као муве без ѿаве; јели су, ѿили су, сѿавали су, да најѿосле ѿрчећим кораком ѿѿину, закорачивши у ѿразнину, ѿо ѿућој вољи и за ѿућ рачун*), у којем нереализоване личне заменице упућују на неминовност смрти читавог пука.

Заменице имају посебно значење не само за конституисање текста, већ и за функционисање језика у глобалу, јер исказ се на тај начин ослобађа сувишног садржаја. Проучавајући референцију у контексту кохезије, Реѿић (2018: 189) закључује да је она један од најчесталијих механизма у тексту романа *Сеоде*, где је неоспорна доминација анафоре.

Наслови поглавља романа су занимљиви и због тога што конектор и има специфичну улогу. У наслову *Бескрајан, ѿлави круг*. У њему, *звезда* (I, X),

због додавања другог исказа првом, као и недовршености конструкције намеће се употреба конектора *и*, али је он изостао. У трећем наслову конектор *и* се употребљава како би истакао неки наредни веома значајан сегмент, у ком се крије чвориште семантике: Дан и ноћ, протицала је широка, устајала река. *И* у њој, њена сен (III). Овај конектор повезује смисаоно и развија тему, а уз то *и* је интензивни конектор, јер поред везне има и упућивачку функцију, он упућује на део исказа који служи као ново. Компонента у њој припадала би датом, да нема конектора *и*.

Парадигматски принцип, као начело поезије, у роману се одражава кроз понављање као структурни феномен и кохезивно средство. У насловима поглавља очигледна је лексичко-семантичка кохезија. Халидеј и Хасан указују на континуум семантичке блискости међу кохезивним лексемама. У неком контексту све лексеме могу да супституишу једна другу, а разликују се према степену међусобне сличности, што значи да у датој ситуацији могу бити у односима синонимије, хиџонимије и слично (Halliday & Hasan 1976: 278).

Идући од другог до осмог наслова, наводимо именице и глаголе по редоследу којим се јављају у поглављима. Уочава се и узлазно градацијско ређање чији је врхунац у смрти:

одоше, не остјаде (II), *йрошйицала је* (III), *оде* два пута употребљено (IV), *одласци и сеобе* (V), *йрошлостй, муйан бездан, сумрак, оде, не йосййоји више, никад није ни йосййојало* (VI), *йоину, у йразнину* (VII), *над йразнином, неће остйайи, умре* (IX).⁸

Весна Половина (1999: 193) наводи да „понављање доприноси кохезији, истицању и евалуацији поновљеног текста“. Међу неколико врста кохезије у њеној подели истичу се: понављање (рекуренција) и делимично понављање (Polovina 1999: 150). Једноставно понављање (рекуренцију) елемената бележимо у првом и десетом наслову поглавља (*Бескрајан, йлави круј. У њему, звезда*) које из тог разлога зовео последњи поновљени наслов. Поновљени наслов је учинио да га посматрамо оквиротворним, њиме све почиње и њиме се све завршава. У другом поглављу (*Одоше, и не остјаде за њима нишййа. Нишййа*) и петом (*Оде Вук Исакович, али за њим оде и Фрушка йора*) понављање одричне заменице *нишййа* и глагола *оде* има функцију да нагласи

8 Сагледавањем односа именских и глаголских речи може се открити дубља семантика текста, али и његова стилска карактеристичност. Ана Стишовић Миловановић (2016: 84–87) приказујући фреквенцију именских и глаголских речи у насловима поглавља романа *Сеобе*, долази до следећих резултата: од I до VI поглавља доминантне су именске речи (5:0, 3:2, 8:1, 5:1, 6:1, 7:2), затим у VII поглављу благу предност добијају глаголске речи (7:8). За разлику од приближне подударности у VIII (10:7), IX поглавље окупа највећи број именских речи (16:4). То нас наводи на закључак да су статичност, али и именована, упечатљива одлика наслова поглавља и текста романа, ако се има у виду садржај и контекст, а да динамичност, због смањене фреквенције глагола, одлази у други план.

тврдњу изнету исказом. Именица *йразнина* односи се на бесмисао ратовања у седмом поглављу, и на бесмисао живота и рађања у осмом поглављу. Као кохезивно средство везује наслове ова два узастопна поглавља и дата је у облику предлошко-падежних конструкција: у *йразнину* (VII) и *над йразнином* (VIII).

Делимично понављање се односи на премештање употребљеног елемента једне класе у другу класу речи. Тако синтагма *одласци и сеобе* (V) заузима посебан лексичко-семантички аспект према глаголима *одоше* (II), *оде* (аорист) (IV), *оде* (презент) (VI).

Лексичка кохезија може се остварити и путем граматичких категорија. Наиме, глаголска времена учествују у повезивању наслова у надреченично јединство. Писац употребљава форме аориста како би постигао динамичност и доживљеност приповедања, а уз аорист, често је употребљен и перфекат процесуалних и егзистенцијалних глагола:

Одоше, и не остйаде за њима нишџа (II); *Оде* Вук Исакович, али за њим *оде* и Фрушка Гора (IV); *Одласци и сеобе, начинише* их йролазним, као дим, йосле биџака (V).

Дан и ноћ, йроџиџала је широка, усџајала река (III); *Тумарали су*, као муве без џаве; *јели су, йили су, сџавали су*, да најйосле йрчећим кораком йоџину... (VII); *Један од њих, најбеднији, сачувао је*, и йосле смрџи, сјај свој биџа, џако да *је моџао* да се враџи и да се йојави, йри улазу у село, на друму, на исџом месџу, *йде се расцвеџан јављао*, у йролећу, йрви баџрем (IX).

Књижевноуметнички текст делује кохерентније ако има јаче кохезивне везе, што потврђују и наслови поглавља романа *Сеобе*. С обзиром на то да се кохезија сагледава у елементима површинске структуре текста, текстуални конектори и лексичка кохезија су заузели важно место међу кохезивним средствима.

Сумирајући резултате истраживања конкретног књижевног корпуса М. Црњанског, може се уочити да сви поменути поступци имају двоструку улогу у овом дискурсу. С једне стране, они су имплицирали уређеност овог дискурса и његову кохерентност, с друге стране, захваљујући њима, дискурс се увек да раставити на саставне елементе и анализирати.

ЗАКЉУЧАК

У овом истраживању испитивани су поступци у структурирању наслова поглавља романа *Сеобе*. Прво је приказана структурна анализа наслова, а затим синтаксостилистички поступци – инверзија, парцелација и понављање, којима се Црњански користи структурирајући наслове. Након тога, у насловима су анализирани и кохезивни механизми, помоћу којих се синтаксостилистичким поступцима издвојени сегменти повезују у целину.

Структура наслова варира од једноставно грађених до сложених или разгранатих реченичних структура. Први и последњи наслов немају обележје предикативности и представљају номинативне исказе, док су они са обележјем предикативности дати у форми простих, независнослужених и зависнослужених реченица. С обзиром на то да смисаона потпуност реченице долази од контекста, анализирајући наслове уочили смо да је само један наслов сачињен од аутосемантичног и контекстуално неукљученог исказа (VI), остали наслови су контекстуално укључени, при чему су први, односно десети и четврти аутосемантични, а остали синсемантични.

Наслови се одликују различитом текстуалном и граматичком структуром, а доминантну улогу у структурирању наслова имају синтаксичкостилитички поступци – инверзија и парцелација. Инверзија се везује за распоређивање субјекта, с једне, и предиката и његове одредбе, с друге стране, док се парцелати тичу локализације субјеката. Сви наслови су обележени простим издвајањем реченичних конституената, као првим степеном осамостаљивања, док су први, десети поновљени и трећи наслов поглавља обележени парцелацијом, као крајњим степеном осамостаљивања. Комбинацију парцелације и понављања потврђује трећи наслов.

Када су у питању кохезивни елементи, примећује се да су у насловима романа доминантни упућивачки елементи. Користе се личне и показне заменице које упућују на леву страну и поменути елемент, што значи да је у питању анафоричко упућивање, као и нулти конектор или нереализована лична заменица која је катафоричког типа. Поред конектора, кохезију, а затим и кохеренцију текста обезбеђује лексичка кохезија, и то путем понављања, делимичног понављања и понављања граматичких категорија.

Сви коришћени поступци у обликовању наслова поглавља допринели су перципирању дискурса целокупног романа *Сеобе*, а тиме истакли и карактеристичност пишчевог обликовања језичког феномена.

ИЗВОР

Црњански 2015: Милош Црњански. *Сеобе и друџа књиџа Сеоба*. Београд: Лагуна

ЛИТЕРАТУРА

- Glovacki-Bernardi 2004: Zrinjka Glovacki-Bernardi. *O tekstu*. Zagreb: Školska knjiga.
- Грицкат 1966: Ирена Грицкат. „Наслови – посебна категорија писане речи“. *Наш језик*, књ. XV, 1–2, 77–95.
- Јањушевић-Оливери 2015: Ана Јањушевић-Оливери. „Зависнослужене реченичне структуре у првој књиџи *Сеоба* Милоша Црњанског“. *Зборник радова са међународној научној скупи на Филолошко-уметничком факултету*. Ур. Милош Ковачевић. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 247–256.

- Katnić-Bakaršić 1999: Marina Katnić-Bakaršić. *Lingvistička stilistika*. Budimpešta: Electronic Publishing Program.
- Mrazović 2009: Pavica Mrazović. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad: IK Zorana Stojanovića.
- Петковић 1988: Новица Петковић. *Два српска романа*. Београд: Народна књига.
- Пишер–Клајн 2013: Предраг Пишер–Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Polovina 1999: Vesna Polovina. *Semantika i tekstolingvistika*. Beograd: Čigoja štampa.
- Реџић 2018: Емилија Реџић. „Текстуална референција као кохезивни механизам у роману Сеобе Милоша Црњанског“. *Наука без граница 1*. Зборник радова. Ур. Мирјана Лончар-Вујновић. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 177–191.
- Silić 1984: Josip Silić. *Od rečenice do teksta*. Zagreb: Biblioteka znanstvenih radova.
- Симић–Јовановић–Симић 2012: Радоје Симић–Јелена Јовановић Симић. „Граматичка и интонацијска структура прозног израза М. Црњанског у Сеобама“ (прва књ.). *Узданица*, год. IX, 1, 7–25.
- Станојчић 2008: Живојин Станојчић. *Из језика прозе Милоша Црњанског*. Београд: ЗУНС
- Стишовић Миловановић 2016: Ана Стишовић Миловановић. *Инструментални концептуализам у проучавању књижевности*. Београд: Друштво РАШКА ШКОЛА.
- Halliday-Hassan 1976: Michael A. K. Halliday-Ruqaiya. *Cohesion in English*. London: Longman.

Jovana S. NIKOLIĆ

THE PROCEDURE OF STRUCTURING THE CHAPTER
IN NOVEL OF MILOŠ CRNJANSKI

SUMMARY

The subject of research in this work are the actions which helped Milos Crnjanski to structure and form the titles of the chapters in the novel „Seobe I“. Personal acts have resulted in unusual and different constructions comparing to the former art expression, which syntax in prose brings closer to syntax in poetry and on that way they become the characteristic of the writer's style. By appearance not connected segments of a text are connected on the other way, which is so specific only for this writer. Therefore there is a need for a research of those separated, but in the same time so connected segments of a text in which the essence of understanding is hidden. Repetition, inversion, division, connection and variation in title structure create on one side, special dynamic and by appearance independent parts, while, on the other hand, make coordinated and tight connected entirety. Unique and typically made sentence constructions have been analyzed on a concrete literally artistic corpus by methods of analysis, synthesis and description, with syntax, semantics and stylistics criteria. Because of clear structure and the role in understanding the discourse in general, it was necessary to involve textual criteria, as well, just to show (in)dependence of title structure from their sense and connection with a context, which makes the text of the novel.

Key words: titles, title structure, inversion, division, repetition, connection, novel „Seobe I“, Milos Crnjanski.